

ANKETA O SODOBNI SLOVENSKI PROZI

NEKAJ OPAZK O PROBLEMIH NAŠE PROZE

Ocenitev položaja sodobne slovenske proze bi imela večjo objektivno vrednost samo tedaj, če bi se opirala na podrobno analizo vseh količjak značilnih spisov od osvoboditve dalje, torej na delo, ki ga pri nas ni opravila niti revialna kritika. Sleherno pavšalno vrednotenje je brez te podlage samo bolj ali manj zanimivo urejanje osebnih vtisov, torej izrazito impresionistično obravnavanje problema, ki pa je sam po sebi tako pomemben, da bi bil vreden globljih literarno kritičnih prijemov in stalnih proučevanj. Razmišljanja o uspehih in neuspehih sodobne slovenske proze bi se morala nujno dotakniti tudi vprašanja naše pripovedne proze nasploh. Pred dvema letoma je minilo devetdeset let, kar je izšel prvi slovenski roman. Ta obletnica je šla mimo nas; nihče se ni z globljo analizo ustavil pri razvojnih dosežkih te slovstvene zvrsti, nihče si ni odgovarjal na vprašanje, zakaj še vedno nimamo romana, ki bi vzdržal merila najboljših romanov svetovne literature, in ne na vprašanje, po kakšnih nagnjenjih slovenskega narodnega značaja ali drugih razlogih kulminira naša pripovedna proza tam, kjer je tudi najpristnejši emocionalni izraz slovenstva: v nekaterih novelah in črticah, v lirično intonirani prozi socialne in etične vsebine. Kar zadeva našo današnjo prozo, je po svojih stilnih značilnostih, po ubranosti vsebine in umetniške forme, še zelo različna: medtem ko vidimo pri nekaterih delih popolno kontinuiteto z romanom in novelo iz razdobja med dvema vojnama ali celo s starejšo prozo, in sicer v sami vsebini kakor tudi v pripovedni tehniki, skušajo nekateri, ne meneč se kaj prida za formo, pritegniti revolucionarno izkušnost in obravnavati tematiko novega življenja in psihologijo današnjih ljudi, redki pa iščejo tej novi vsebini tudi novo formo.

Teh trinaest let razvoja naše proze v pogojih nove družbene, ekonomske in kulturne stvarnosti je vendarle premalo, da bi se mogla izkristalizirati literatura, ki bi utegnila ne samo po vsebini, marveč tudi po stvarjalnih in formalnih dosežkih veljati za reprezentančno literaturo te dobe. Dobršen del naše pripovedne proze hodi še vedno po starih poteh, in kolikor išče novih, se bolj izgublja v tveganem eksperimentiranju, kakor pa doseza nekaj novega, kar bi se hkrati ujemalo s funkcijo, ki naj jo ima vsakršna umetnost v tej revolucionarno preusmerjeni dobi.

Nemara je vendarle prevelika razlika med vrtoglaviimi dogodki in silovito napetostjo naše dobe, ki dinamično odpravlja stare družbene oblike in hkrati začenja atomsko epoko z njenimi kozmološkimi perspektivami, da bi mogla katera koli umetnost, pa tudi pripovedna, ki najbolj upodablja življenje, ujeti korak s tem pretresljivim obratom zgodovine in zrasti v silo, ki bo na svojem področju prav tako močna in neubranljiva, kakor so postala socialna prizadevanja, znanost in tehnika. Lahko da umetnosti potrebujejo za to, da se prilagode takim izrednim dobam in postanejo njihov polnovredni izraz, več časa in še tega, kar je ob koncu koncev neizmerljiva skrivnost narave: več genijev, saj so ti zmeraj stali na začetku novih poti. Naposled so celo v manj dinamičnih dobah dozorevali njih umetniški sadovi šele v naslednjih generacijah: francoska revolucija in napoleonske avanture so

dobile svoj umetniški izraz šele v Balzacovi in Stendhalovi prozi, leto 1812 v Rusiji je umetniško upodobil pisatelj, ki se je rodil šestnajst let pozneje; vse, kar je nastalo o tej dobi prej, je bilo samo literarno pojmovana dokumentarnost, kronika časa, bolj ali manj dognana izpoved prič. Velika literatura pa zmeraj nastaja nekje nad dokumenti, nad kronističnimi zapiski, nad izpovedmi prič, skratka: nad materialom o določeni dobi, nad njeno otipljivo realnostjo.

Mene položaj današnje proze nekoliko spominja na položaj človeka, ki živi v izobilju in vendar ne more, postavimo, zaradi hudega gastritisa uživati dobrot, po katerih lahko samo iztegne roko. To izobilje dobrot je za pisatelja naših dni in v našem okolju tisti pisani življenjski material, ki ga je nagrmadilo in ga še grmadi življenje v tolikšni meri kakor malone v nobeni prejšnji dobi, kolikor sovпада z razvojem romana. Kakšne spremembe, kolikšne tragične napetosti, kakšno razvrednotenje na mnogih področjih, kakšni konflikti v občestvih in posameznikih, na drugi strani pa: kakšna rast življenja, kakšne nove možnosti za človeka! To gradivo je v bistvu močnejše in zgovornejše od vse današnje proze. V čem je torej »gastritis« današnjih pripovednikov? Kaj jim brani, da ne vsrkajo vase in poustvarjalno ne predelajo tega materiala? Je to res vprašanje »distance«? Vprašanje izrednih talentov, ki jih je po neki vitalno kulturni statistiki zelo malo v razdobju enega samega desetletja? Ali je vzrok v trdovratnem iskanju novih form, ki bi se bolje prilegale tej razkipeli vsebini časa? Ali v čem drugem? Neka določena onemoglost in celo slabokrvnost znatnega dela nove proze pri nas in drugod nedvomno kontrastira z vulkanskimi izbruhi časa, s silovitimi zagoni socialne dinamike in tehnične iznajdljivosti. Nekaj ni v redu, če ima neka doba takšno zgodovino in tolikšne uspehe v znanosti, v umetnosti vseh vrst pa dostikrat kaže bodisi senilnost bodisi simptome infantilizma, v zvezi s tem pa beg iz stvarnosti, od vročih vrelcev življenja, od svojevrstno plodovitih lave, ki so jo nakopičili bruhaajoči vulkani zgodovine?

Vsekakor položaj sodobne slovenske proze ni izjemen: minusi, ki jih lahko ugotavljamo v njenem današnjem razvoju njeni ljubitelji in bralci, so v marsičem istovetni s tem, kar so dognale podobne ankete drugod. Bistveno je to, da se z literaturo (in umetnostmi vseh vrst) dejansko »nekaj dogaja«, kakor z organizmom, ki se zdi medicinskemu očesu sumljiv, in da simptomi tega notranjega procesa zahtevajo tako rekoč klinično preiskavo. Stvarjalna fantazija današnjega pisatelja zadeva ob neke, ne čisto jasne subjektivne ovire, ki bi bile na primer v preveč shematičnem pojmovanju realizma, v precenjevanju formalne iznajdljivosti, v premajhnem kriticismu, v potrebah utilitaristične in konformistične službe, v samovoljno zastrtih linah, ki kažejo tja, kamor je dospela danes globinska psihologija ali duševna antropologija, dalje v nezadostnem pogumu za konstruktivno satiro in v nepotrebni bojazni, da bi neogibno življenjsko tragiko, resnično *condition humaine*, zamenjali s pesimizmom in podobno. Dejstva so vse preveč obvladala ustvarjalce, namesto da bi le-ti suvereno obvladovali dejstva. Ustvarjalna domišljija mora premagovati moč dejstev, sicer se literarni tokovi te izredno bogate dobe prehitro poplitvijo v kronike ali preidejo v ceneno tendenco. Namesto da *descriptio* resničnosti postane nje *recompositio*, da uporabim izraze starih slovstvenih teoretikov, je realistična literatura mnogokrat brez utemeljene potrebe obtičala pri površinski igri vnanjih faktorjev, ne da bi postala res-

ničnost v višjem, umetniškem smislu, sinteza tega, kar je, in tega, kar umetnikov duh sluti ali čemur prisluškuje v prihajajočem in prihodnjem.

Menim, da položaj slovenske literature *mutatis mutandis* ni slabši od položaja drugih literatur v vzhodnih in zahodnih deželah. Čeprav so v obeh delih Evrope vzroki različni, je vendar tu kakor tam opaziti neko krizo literature (in sploh vseh umetnosti). Ta ugotovitev seveda ni nova, proces je nemara dolg, treba ga je neugnano proučevati. Današnji čas išče sebi ustrezajočo literaturo. Ustvarjajoči umetniki in slovstveni kritiki imajo v tem primeru posebno dolžnost: da mu jo pripravljajo. Vsebine zanjo je več ko dovolj, forme so že izdelane ali vsaj nakazane v raznih novih proznih smereh, treba je samo močnih isker, silovitih duhovnih prebliskov, da se vsebina in forma tega velikega časa zlijeta v nova, neubranljivo prepričevalna dela. Toda za dozorevanje nove in močne umetnosti naših dni ne zadostujejo samo ideologije, načrti, volja, treba je izrednih talentov, ki so vedno reševali na videz nerešljive probleme: ti so bili ognji na križišču dob in struj. To pa, kar je ob valovanju zgodovine nastalo pri nas in drugod, je nemara samo potreben humus za tiste, o katerih upamo, da še pridejo kdaj na velike žetvene slavnosti te dobe.

Božidar Borko

PROBLEMI LITERATURE

Po vojni se je pri nas na neki čudežni način znova odprlo vprašanje, ki se je zdelo pri nas nekoč že rešeno, namreč vprašanje, ali je literatura tudi umetnost, kot so umetnost slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, glasba ali pa je literatura panoga, ki služi drugim, morda koristnim in kdaj potrebnim, toda izvenestetskim ciljem. V bistvu je to isto vprašanje, ki so ga že nekoč razčistili mladoslovenci (Stritar, Levstik) v pravdi o Prešernu in Koseskem. V resnici je to pravdo že pred mladoslovenci razčistil, vsaj glede lastne poezije, sam Prešeren v »Novi pisariji« in »Orglarju«, a je isto vprašanje po pesnikovi smrti spet odprl Bleiweis v svoji težnji po afirmaciji Koseskega pred Prešernom. Podobno pravdo je pozneje zagrizeno razčiščeval tudi Cankar v »Beli krizantemi«.

Zame ni nobenega dvoma, da je literatura prav tako panoga umetnosti, kot so glasba, slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, in da služi istim, kar najbolj široko pojmovanim estetskim ciljem: da osvešča, da pretresa, da širi umsko in čustvena obzorja, da zbujajo v človeku, ki jo čita ali posluša, občutje lepega, vzvišenega, pretresljivega, groznega in vso tisto skalo doživetij, ki so jih estetski teoretiki uvrstili v elemente estetskega doživljanja.

Tematika, se pravi vprašanje, o čem naj sodobni avtor in avtor katere koli dobe piše. Tudi na to vprašanje je dal Prešeren po mojem mnenju v »Orglarju« veljaven odgovor: piši o tem, česar ti je srce polno, kar pretresa tvoj um in tvojo dušo, kar te sili k oblikovanju, k izpovedi. Če si živ človek — in umetnik je toliko kot zmerom živ človek — ne boš mogel mimo življenja, ki te obdaja. Našlo bo pot v tvoje delo v tej ali oni obliki, zdaj v bolj, zdaj v manj zavestni. Pred nekaj leti sem bral roman Iva Andrića »Prokleta dvorišče«. Avtor posega za poldrugo stoletje nazaj v zgodovino in opisuje življenje v carigrabski ječi za vlade turških sultanov ter prikazuje